

УДК 94(477.87) «1945/1946»:323.153

**ПЕРШИЙ ЕТАП ОПТАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ МІЖ ЗАКАРПАТСЬКОЮ
УКРАЇНОЮ ТА ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЮ РЕСПУБЛІКОЮ:
ЧЕРВЕНЬ 1945 - КВІТЕНЬ 1946 рр.
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЧЕСЬКИХ АРХІВІВ)**

Худіш П. М. (Ужгород)

У статті розглядається процес добровільного вибору громадянства – оптації, що проходив між Закарпатською Україною та Чехословацькою республікою протягом 1945-1947 рр. Зокрема, автор досліджує перший етап даного процесу, що тривав з червня 1945 до квітня 1946 рр. – прийом заяв про оптацію від населення. На основі аналізу документів чеських архівів автор розглядає перебіг, наслідки та дипломатичну боротьбу навколо цього процесу. Прослідковано подробиці перебування та діяльності уповноважених для проведення оптації представників чехословацької влади на Закарпатті та їхню співпрацю з радянськими органами.

Ключові слова: оптація, вибір громадянства, Чехословаччина, Закарпатська Україна.

Друга світова війна змінила не лише кордони Центральної та Східної Європи, але й етнічний склад держав. Закінчення війни ознаменувалося початком численних демографічних та міграційних процесів: депортації, рееміграції, репатріації, оптації та інших. Таким чином мільйони людей, іноді за своєю волею, а частіше з примусу взяли участь у проєктах створення моноетнічних держав. Нове «Велике переселення народів» не оминуло і новоутворену післявоєнну Чехословацьку республіку. Тут, крім примусового виселення німців та угорців, відбувався ще один демографічний процес: обмін населенням із Радянським союзом за принципом оптації. Оптація (від. лат. *Optatio* – бажання, вибір) згідно з нормами конституційного та міжнародного права – це добровільний вибір громадянства особами з подвійним громадянством, або такими, котрі проживають на територіях, що змінили свою державну приналежність. В ширшому контексті термін «оптація» може означати вибір громадянства в будь-якому разі. Внаслідок приєднання Закарпаття до Радянської України громадяни квазідержавного утворення Закарпатська Україна стали безпосереднім об'єктом процесу обміну населенням за принципом добровільного вибору громадянства. Ці процеси характеризувалися численними «підводними каменями» з боку влад обох держав, як на дипломатичних полях під час підготовки до переселення, так і під час безпосереднього переміщення осіб та їх розселення на нових територіях.

Питаннями оптаційних процесів займалися переважно українські, чеські та словацькі вчені. Радянська та соціалістична чехословацька історіографія не надто глибоко переймалася розглядом проблем переселення осіб, адже оптація (зокрема на Закарпатті) тісно пов'язана з такими процесами як еміграція,

імміграція, репатріація (зокрема примусова, під якою мається на увазі затримання радянськими спецслужбами осіб на території Чехословаччини та депортація їх до СРСР), нелегальний перетин кордону тощо.

Оптація починає фігурувати як об'єкт наукових досліджень з кінця 80-х рр. ХХ ст. Один із перших, хто звернув увагу на ці процеси, був словацький історик Іван Ванат [1]. Проте, оптаційні процеси 1945-47 рр. були складними, зважаючи на те що відбувалися дві акції: з одного боку, так звана «Волинська акція» – переселення чехів з території Волині до ЧСР і, відповідно, українців зі Східної Словаччини в УРСР; з іншого, безпосередній обмін населенням між Закарпатською Україною та ЧСР. Обидва ці процеси мали суттєво різну правову основу, хід і наслідки, хоча в певний час їхній перебіг перетинався. Довгий час серед істориків побутувала думка щодо єдиного характеру цих акцій. Варто відзначити вчених М. Макару та І. Миговича, як представників української історіографії, котрі вперше вказали на «білі плями» та неоднозначність у трактуваннях оптаційних процесів на Закарпатті [5]. Якщо брати до уваги те, що Закарпатська Україна перейшла до складу СРСР, а тим самим її населення почало проживати на території, яка змінила свою державну приналежність, то саме відносно «Закарпатської акції» можна сміливо вживати дефініцію «оптація». Вперше в українській історіографії на принципову різницю між процесами «Закарпатської» та «Волинської» оптації вказав ужгородський вчений І. Вовканич [2; 3]. Різні аспекти оптаційних процесів, що регламентувалися Договором між Закарпатською Україною та ЧСР від 29 червня 1945 р., були описані в працях чеських та словацьких вчених К. Каплана [31], М. Гайдоша [12; 29], С. Конечного [29], Я. Бобака [11] та Я. Вацулика [44]. Торкалися питань оптації на Закарпатті

також історики М. Шмігел [34], Ш. Крушко [34; 32] та Б. Зілінський [48].

Автор вирішив детально звернути увагу на особливості процесу оптації на Закарпатті на протязі перших місяців після підписання договору між ЧСР та СРСР від 29 червня 1945 р. Конкретними завданнями, які ставив перед собою автор, були: з'ясувати перебіг прийому заяв на оптацію, котрий тривав до 1 квітня 1946 р., та основні проблеми, що його супроводжували; прослідкувати хід дипломатичних переговорів щодо прийому заяв між представниками радянської та чехословацької влад; розглянути питання про перебування уповноважених з питань оптації з боку чехословацької влади на території Закарпатської України та проаналізувати основні причини й наслідки першого етапу оптаційних процесів між Закарпаттям та ЧСР. Під поняттям першого етапу автор пропонує розуміти період від 29 червня 1945 р., дня підписання Договору про Закарпатську Україну, до 1 квітня 1946 р. – остаточної кінцевої дати прийому заяв про оптацію на території Закарпаття. Це і є хронологічні межі питання, досліджуваного автором.

Процес оптації регламентувався правом, закріпленим статтею 2 Протоколу до договору між СРСР та ЧСР про Закарпатську Україну від 29 червня 1945 р. [13, с. 77]. Згідно з нею, особи словацької та чеської національностей, які постійно проживали на території Закарпатської України, мали право оптації чехословацького громадянства до 1 січня 1946 р. Українці та росіяни з ЧСР мали право обрати радянське громадянство. Після згоди, отриманої від уповноважених органів ЧСР чи СРСР (чи обох), такі особи повинні були переселитися у відповідну країну на протязі 12 місяців. У подальшому на практиці оптацію громадянства ЧСР було дозволено не тільки чехам чи словакам, але й чехословацьким військовим української та російської національностей, а також членам їхніх родин, які мешкали на Закарпатті і брали участь у воєнних діях проти німецьких військ (переважно це бійці Чехословацького корпусу генерала Л. Свободи). Проте цього не передбачав ані текст Договору, ані текст Протоколу до нього. 24 серпня 1945 р. чехословацький уряд видав постанову, згідно з якою перелік тих, хто мав право оптації чехословацьке громадянство, розширився [43; 45].

Згідно з Протоколом до Договору 29 червня 1945 р. було створено Змішану чехословацько-радянську ліквідаційну комісію, яка, проте, розпочала свою роботу тільки 2 грудня 1946 р. [44, с. 163]. Перші вимоги щодо призначення оптаційної комісії надійшли ще 16 серпня 1945 р. Міністерство закордонних

справ ЧСР направило меморандум посольству СРСР у Празі, в якому було вказано, що міністерство пропонує відіслати працівника в Ужгород для полегшення процедури оптації чехословацького громадянства. Терміни, на які пропонувалося відправити працівника, – до 1 січня 1946 р. (попередня дата закінчення подачі заяв на оптацію) і на час, що був потрібен для розгляду прохань про оптацію [7]. 4 жовтня 1945 р. Міністерство закордонних справ ЧСР надіслало ще один меморандум до посольства Радянського Союзу з детальним обґрунтуванням необхідності відправки до Ужгорода чехословацьких представників для реалізації процесу оптації. Меморандум містив, зокрема, посилення на усні домовленості державного секретаря МЗС ЧСР Владіміра Клементіса та посла СРСР у Празі Валеріана Зоріна, бесіда між якими відбулася 26 вересня 1945 р. Було запропоновано створити відомство, котре буде вповноважене приймати і розглядати заяви, надавати консультації щодо правильності їх оформлення. Крім того, відомство повинно було видавати посвідчення оптантам про те, що документи подані вірно, а їх до закінчення процесу варто вважати чехословацькими громадянами. При цьому слід відзначити, що в меморандумі для місцевих радянських органів відводилася роль посередника між оптантами та Міністерством внутрішніх справ у Празі. Там само вказувалося на необхідність «пришвидшено та нагально» інформувати осіб, котрі мали право на оптацію, на території Закарпатської України. У свою чергу МЗС ЧСР зобов'язувалося проінформувати осіб української та російської національності (у Словаччині) про можливість оптації громадянства СРСР [6]. Ще 19 жовтня Міністерство закордонних справ ЧСР дістало доручення щодо відправки уповноваженого представника до Ужгорода для проведення оптації. В документі є посилення на засідання виконавчого комітету Словацької національної ради, яке відбулося 16 жовтня, де безпосередньо й було запропоновано Празі відправити урядовця до Ужгорода. Резолюція на документі вказує, що «влада СРСР вважає недоцільною відправку нашого представника на Закарпатську Україну» [47]. Незважаючи на таку активність з боку чехословацьких органів, посольство СРСР у Празі у відповідь на ноту від 4 жовтня офіційним листом, датованим 19 жовтня, без пояснення причин відмовило в дозволі на відправку чехословацького уповноваженого до Ужгорода, наполягаючи на необхідності перебування кожного органу, що займається оптацією, на своїй власній території [9]. Того ж дня відбулася розмова Клементіса і Зоріна, в якій останній висловив, по суті, все те, що й було оформлено в меморандумі-відповіді посольства СРСР. Одразу після отримання відмови до держсекретаря

Клементіса від доктора Прохазки (працівник МЗС) надійшла пропозиція відіслати до Ужгорода секретаря посольства ЧСР у Москві Яна Мартінека, котрий у першу чергу повинен був співпрацювати з органами Закарпатської України, що прийматимуть оптаційні заяви. До завдань Мартінека, згідно з пропозицією Прохазки, входила також «безпечна» доставка цих заяв до Кошіц після 1 січня 1946 р. для їхнього подальшого опрацювання вже на території ЧСР спеціально присланими для цієї мети працівниками міністерства внутрішніх справ. Крім того, Мартінек повинен був взяти з собою плакати з текстом чеською, словацькою та українською мовами (в оригіналі українська мова дописана у друкованому документі ручкою – *X. II.*). Практично на протязі двох тижнів відповіді з Москви щодо призначення і відправки Яна Мартінека до Ужгорода не надходило. З телеграми до посольства ЧСР у Москві від 13 листопада 1945 р. випливає, що було проведено розмову чехословацьких дипломатів із представниками народного комісаріату закордонних справ, у результаті якої виявилось, що українські установи не в праві проводити оптацію на Закарпатській Україні. Цей процес було доручено представнику делімітаційної комісії, що працювала в Ужгороді, Ервіну Полаку. 22 листопада посол Чехословаччини в Москві Їржі Горак провів розмову з Андрієм Вишинським (перший голова Юридичної комісії при Раді народних комісарів СРСР та впливовий радянський дипломат) щодо проведення оптації та призначення Е. Полака, проте Вишинський повідомив Гораку, що делімітаційна комісія повинна була від'їхати з Ужгорода, оскільки не мала листів, котрі уповноважували її роботу. До Праги було надіслано депешу про необхідність забезпечити делегацію повноважними листами [14]. 23 листопада Ервін Полак передав голові Народної Ради Закарпатської України Івану Туряниці посвідчення щодо уповноваження проведення та організації оптаційного процесу на Закарпатській Україні [10]. Він запропонував у зручний спосіб інформувати населення про можливість оптації, висловив прохання про друк оголошень, формулярів оптаційних заяв і підтверджень щодо їх подання [44, с. 170]. Ервін Полак фактично став першим представником уряду ЧСР на території Закарпатської України, котрий був безпосередньо відповідальним за проведення оптації.

Ситуація у Словаччині виглядала наступним чином. З підписанням угоди від 29 червня 1945 р. про приєднання колишньої Підкарпатської Русі до СРСР оригінальне уявлення часів Словацького національного повстання про можливість утворення федеративної держави трьох народів – чехів,

словаків та підкарпатських українців – остаточно втратило актуальність. Крім іншого, це означало, що існування українців на східних кордонах Словаччини може бути відтепер акцентоване тільки у статусі національної меншини. А до нацменшин повоєнна Чехословаччина мала своє особливе ставлення. Уряд ЧСР прагнув «вирішити питання» новоутвореної української меншини на своїх східних кордонах у дусі побудови етнічно гомогенної держави. Оскільки українці (русини) східної Словаччини – слов'янський народ, який мав коріння в СРСР, сценарій виселення за зразком виселення німців чи угорців не міг бути реалізований [34, с. 38]. У Протоколі до Договору від 29 червня 1945 р., у статті 2, абзаці 2 особам української та російської національностей, які проживали в Чехословаччині (в округах Словаччини), надавалася можливість оптувати громадянство СРСР згідно з радянським законодавством [13, с. 77]. 4 грудня Міністерство закордонних справ ЧСР отримало телеграму з посольства Чехословаччини в Москві, де, крім іншого, виказувалася цікавість щодо того, як проходить робота радянських представництв щодо процесу оптації до Закарпатської України. В Міністерстві внутрішніх справ ЧСР відповіли, що «скоріш за все бажаючих оптувати радянське громадянство і переїхати до Закарпатської України буде не багато, проте кілька зацікавлених осіб вже було відправлено на консульський відділ посольства СРСР у Празі, котрий, однак, досі не має інструкцій щодо того, як вчинити». Далі в документі зазначається: варто очікувати, що радянські дипломатичні органи не будуть робити широкомасштабних приготувань для проведення оптації згідно з чехословацько-радянським договором про Закарпатську Україну [21]. З огляду на це можемо зробити висновок про те, що вже на початку зими уповноважені органи обох сторін розуміли і констатували, що кількість бажаючих переселитися до СРСР не буде значною. В подальшому це підтвердила кількість переселенців із ЧСР відносно кількості оптантів з Радянського Союзу [2]. Цікавим у цьому контексті є лист від 5 жовтня 1945 р. за підписом Зденека Томана, адресований голові Народної ради Закарпатської України Івану Туряниці. Стилїстика листа вказує на те, що адресанти були досить добре знайомі між собою, можливо, були навіть друзями. Такий висновок можна зробити, судячи зі звертання на «ти» і привітання «Любий (Милий) Іване Івановичу». Зденек Томан (справжнє ім'я Золтан Голдбергер) народився 1909 року в м. Собранці, після закінчення середньої школи в Ужгороді навчався на юридичному факультеті Карлового університету в Празі. З 1941 р. працював в емігрантському уряді ЧСР в Лондоні у відділі репатріації міністерства соціальної опіки. Мав

численні знайомства у високих політичних та дипломатичних колах. Після повернення уряду з екзилу до звільнених Кошіц займав посаду голови комісії з репатріації [33]. Суть листа зводиться до наступного. «В Чехословацькій республіці, переважно в Богемії, осіли громадяни Закарпатської України. Правдоподібно, що вони бояться радянського режиму і вважають, що в Чехословаччині зможуть нелегально («начорно») торгувати і розвивати так зване «спекулянтство». Є між ними й лікарі, переважно єврейського походження. Думаю, що ми маємо поводитися згідно з чехословацько-радянською угодою і залишити в Чехословаччині тільки тих громадян Закарпатської України, котрі мають словацьку або чеську національність. Скоріш за все, між тими особами також будуть люди, котрі підлягають кримінальному переслідуванню у Вас, а тому було б добре, якби ти мені надіслав імена осіб, яких особливо бажаєте для видачі. Я говорив товаришу Носкові (міністр внутрішніх справ ЧСР – *Х. П.*), що радянська влада могла б вважати за неприємельський акт, якби ми дозволили громадянам Закарпатської України проживання на нашій території, тому маємо намір спіймати громадян Закарпатської України та передати їх Вам» [4]. Скоріш за все, мова в листі йде не про звичайних громадян, а про так званих «політично неблагонадійних» утікачів з території Закарпатської України.

Тільки 30 листопада 1945 р. держсекретар Клементіс отримав на розгляд приклади заяв на оптацію двома мовами (чеською та словацькою) та оголошення про проведення оптації чотирма мовами (чеською, словацькою, українською та російською). Текст заяв було затверджено на переговорах з послом Зорінім ще 19 жовтня. Доставку цих заяв, як було вказано в повідомленні, повинно бути проведено через штаб 10-ї дивізії в м. Кошіце з дорученням для Ервіна Полака [30]. Таким чином, незважаючи на те що прийом заяв повинен був тривати тільки до 1 січня 1946 р., формуляри (по 500 штук двома мовами) та оголошення (по 1000 штук чотирма мовами) були передані через капітана Драгоуна, члена делімітаційної комісії, котрий їхав у Кошіце, тільки 2 грудня 1945 р. [20]. Це свідчить про те, що, по-перше, радянська влада всіляко затримувала процес оптації, а по-друге, сама процедура реалізації була надзвичайно неузгодженою, як між чехословацькою та радянською владою, так і безпосередньо в середовищі чиновників ЧСР. Чітко видно, наскільки повільно відбувалася комунікація між різними відомствами та міністерствами Чехословаччини, між дипломатичними установами та окремими чиновниками.

10 грудня доктор Ладіслав Гінко, голова Змішаної чехословацько-радянської ліквідаційної комісії, телеграфував з міста Собранців (чому

не з Ужгорода, зрозуміємо зі змісту телеграми – *Х. П.*), що в сучасній Словаччині, до МЗС ЧСР у Прагу: «Обговорення з місцевими органами Закарпатської України питання оптації до ЧСР зупинилося в мертвій точці. Оголошення про оптацію дійшли, але неможливо їх вивісити і розповсюдити. Місцеві органи надалі відкладають обговорення оптації. Оптанти не мають можливості подати заяву, зацікавленість в оптації – велика. Уповноважений чехословацькою владою для проведення оптації начальник відділу Ервін Полак перебуває у Празі, а було би доцільніше, щоб він повернувся до Ужгорода. Термін для подачі заяв про оптацію закінчується 1 січня 1946 р. Було б доцільно дипломатичним шляхом домовитися про продовження цього терміну, в іншому разі багато чехів та словаків не зможуть скористатися цією можливістю» [36]. Це, фактично, був перший сигнал до органів влади ЧСР з боку представника, відповідального за проведення оптації, про те, що радянські органи саботують даний процес. 11 грудня з міністерства закордонних справ ЧСР до штабу 10-ї дивізії в Кошіце для голови ліквідаційної комісії Ладіслава Гінка надійшла телеграма, де вказувалося, що Москва обіцяє продовжити термін подачі заяв до 1 лютого 1946 р., а також забезпечити належне інформування оптантів [37]. Про це було вирішено в Москві в усній розмові між Гораком та Вишинським. Міністру закордонних справ ще 7 грудня на засіданні уряду було доручено домовитися про продовження терміну подачі заяв для оптації. Таке прохання обґрунтовувалося посиленням на статтю 2 Протоколу до Угоди між ЧСР та СРСР від 29 червня 1945 р., де вказувалося, що оптаційне право може бути використано до 1 липня 1946 р. Крім того, на цьому ж засіданні було замінено Ервіна Полака, як відповідального за проведення оптації, на вже знайомого нам з листа до Івана Туряниці доктора Зденека Томана [17]. Причини такої досить швидкої заміни Полака на Томана не вказані, проте можемо припустити, що свою роль відіграв фактор можливого особистого знайомства Томана і Туряниці, котре, вірогідно, повинно було пришвидшити процес оптації і посприяти кращому ставленню з боку місцевих радянських органів до представників Чехословацької ліквідаційної комісії в питанні оптації. Особистий фактор у дипломатичних перемовинах, звісно, відіграє важливу роль, тому це питання автор дослідження планує в подальшому розглянути більш детально. Зокрема, не вельми доброзичливе ставлення з боку Івана Туряниці засвідчене в черговій телеграмі доктора Гінка, надісланій із Собранців 13 грудня 1945 р.: «Прийом у голови Народної Ради Закарпатської України Туряниці з питання оптації закінчився безрезультатно. Туряниця стверджує, що він не

уповноважений вирішувати наші пропозиції щодо розповсюдження оголошень про оптацію, подачу оптаційних заяв і т. д. Він каже, що це має вирішувати Київ, хоча він з Києва щойно повернувся, а наші пропозиції перед його поїздом до Києва були йому надані. Мова йде, звичайно, про затягування всієї справи. Вся оптація, таким чином, є в серйозній небезпеці. Інтерес до оптації надзвичайно великий, проте ми повністю безсилі. Оголошення про оптацію ми не могли розповсюдити і розклеїти. Щоб уся справа не закінчилася невдачею, є потреба в дипломатичних кроках щодо продовження терміну оптації і відсилення уповноваженого щодо оптації з підпорядкованим йому персоналом до Ужгорода» [35]. 20 грудня з Міністерства закордонних справ ЧСР до посольства ЧСР в Москві було надіслано інструкцію, згідно з якою дипломати повинні були робити всі можливі кроки для «подолання опору місцевих закарпатських органів» у проведенні оптації. В інструкції було вказано, що вони чинять різні можливі ускладнення для представників чехословацької влади; отже, необхідно вимагати для чехословацьких чиновників права вільного пересування територією Закарпатської України з метою проведення оптації та прийому заяв. Там також вказано, що справа є терміною для вирішення, оскільки якщо найближчим часом не дійде до дієвої співпраці із закарпатською владою, оптація розтягнеться на такий час, що необхідно буде вимагати подальшого продовження терміну її проведення, чого МЗС прагнуло б уникнути [18]. Таким чином, бачимо, що всю відповідальність за затягування процесу оптації чехословацька влада перекладає на місцеві закарпатські органи. На переконання автора, навряд чи Туряниця, або, тим більше, інші представники Народної Ради Закарпатської України чи пізніше Закарпатської області могли взяти на себе таку колосальну відповідальність у фактично затягуванні процесу, котрий мав, безумовно, всесоюзне значення і був ініційований та контрольований із Москви. Гальмування процесу проводилося навмисно з боку місцевих органів Закарпатської України, проте, скоріш за все, з пильним контролем та інструкціями з Києва та Москви.

7 січня 1946 р. після розмови Горак з Молотовим термін подачі заяв про оптацію було в черговий раз продовжено, тепер вже до 1 березня 1946 р. Крім того, Молотову надали інформацію про те, що українська влада на Закарпатті перешкоджає проведенню оптації чехословацьким представникам, посилаючись на відсутність інструкцій із Москви. Молотов пообіцяв розібратися в цьому питанні і дозволити вільне пересування всією територією Закарпатської області для уповноважених ЧСР з

метою проведення процесу оптації [23]. На 21-му засіданні уряду ЧСР 8 січня було взято до відома і затверджено кінцевою датою подачі заяв на оптацію 1 березня 1946 р., в установи були розіслані відповідні інструкції, було надано рекомендації щодо доведення до відома населення нових часових рамок подачі заяв [42].

Того ж дня, 7 січня 1946 р., новопризначений відповідальний за оптацію, вже відомий нам доктор Зденек Томан, подав до МЗС свій перший звіт щодо проблем, з якими він стикнувся по приїзді в Ужгород. Він виділив три проблеми, пов'язані з оптацією. Перша проблема торкалася осіб чеської чи словацької національностей, котрі мали реєстрацію місця проживання (*Domovske pravo*) в Чехії чи Словаччині, але затрималися до 29 червня 1945 р. на Закарпатській Україні й перебували тут досі. Щодо цих осіб – далі йшлося у звіті – потрібно розпочати перемовини в Москві з метою їх репатріації, адже таких осіб повинні вважати за репатріантів. Їм мають видати дозвіл на терміновий виїзд до ЧСР, причому вони мають виїздити організованим транспортом так, щоб могли взяти з собою все рухоме майно. До цього автор звіту додавав, що від'їзд радянських репатріантів з чехословацької сторони всіма можливими способами підтримується. Друга проблема була пов'язана з громадянами Чехословаччини, котрі приїхали на Закарпатську Україну перед ратифікацією угоди та закриттям кордонів. Мова йшла насамперед про бійців чехословацької армії та їхні родини, а також про тих, котрі мають родичів на Закарпатській Україні і приїхали туди в гості перед закриттям кордонів. На початок січня цим особам було заборонено виїзд, багато з них були без засобів для існування або перебували в тяжкій економічній та житловій ситуації. З. Томан підкреслював, що немає жодних причин, чому б цим громадянам радянська влада забороняла від'їзд на батьківщину. Найкраще було би, щоб радянська влада негайно дозволила їм виїзд. Про це автор звіту вів переговори з місцевою владою, а особливо з І. Туряницею, головою Народної Ради Закарпатської України. Вирішальне слово, проте, все ж мала Москва. Третя проблема торкалася осіб чеської чи словацької національностей, котрі мали тривале проживання або реєстрацію місця проживання в певному населеному пункті на Закарпатській Україні. До цієї категорії, як вказував З. Томан, належала більшість оптантів, котрі досі не були офіційно інформовані про можливість і способи оптації, адже до цього дня ще не було дозволено вивісити оголошення про чехословацько-радянський договір від 29 червня 1945 р. Незважаючи на це, було розпочато оптаційні роботи, приймалися заяви про оптацію. У звіті зазначалося, що оптанти не були спокійні,

оскільки поширювалися чутки про те, що вони не зможуть взяти з собою своє рухоме майно (худобу, господарські знаряддя, гроші тощо). Автор звіту вказував, що це питання потрібно детально обговорити в Москві, щоб місцеві органи на Закарпатській Україні дістали детальні інструкції щодо цього. Чеські та словацькі опанті особливо хотіли б дізнатися, яким чином їм будуть обмінювати рублі. «З моєї точки зору, – писав З. Томан, – це питання мало б вирішитися наступним чином: гроші опантів нехай будуть відіслані до чехословацького посольства в Москву, а опантам виплачені суми в еквіваленті вже на території Чехословаччини в чехословацьких корунах. Особливо потрібно наголосити про групи осіб (залізничники, поштові працівники, шляховики та інші), котрі безпосередньо перед закриттям кордонів виїхали в дорогу до ЧСР, але були затримані в Чопі. Щодня вони до нас звертаються по допомогу, але ми їм допомогти не можемо нічим, оскільки ми тут з місцевими органами без дозволу Москви безсилі. Ми маємо економічний та державний інтерес, щоб ці люди повернулися якнайраніше до ЧСР і щоб оптаційний процес був чимшвидше завершений» [25]. Того ж дня З. Томан надіслав листа до І. Туряниці з практично ідентичним змістом, але з конкретними проханнями. Зокрема, перші дві категорії громадян, вказані у звіті (ті, котрі мають реєстрацію на території Чехії та Словаччини й ті, які приїхали в гості), об'єднані в одну, і вказано, що вони залишилися на території Закарпатської України не зі своєї вини. Було підкреслено, що їх ніхто не попереджав про неможливість вільного виїзду, тому автор листа просив дозволу на їх щонайшвидший виїзд. Щодо власне самого питання оптації, то З. Томан просить надати дозвіл на поширення оголошень та право відвідати найважливіші міста Закарпатської області. Він підкреслює, що в нещодавній розмові Горак з Молотовим останній пообіцяв, що надасть вказівки для місцевої закарпатської влади. Також З. Томан нагадує, що його попередник Ервін Полак кілька разів звертався до І. Туряниці з проханням піти назустріч у питаннях оптації, і голова Народної ради Закарпатської України пообіцяв це зробити [24]. Цікавим є те, що через тиждень після звіту та листа до І. Туряниці, а саме 14 січня 1946 р., З. Томан телеграфував до Праги й зазначав, що І. Туряниця все ще не отримав інструкцій з Москви щодо дозволу на розклеювання оголошень та вільного пересування чехословацької комісії Закарпаттям. З МЗС ЧСР до посольства Чехословаччини в Москві надійшла вказівка, що в разі неотримання вчасно інструкцій для І. Туряниці чехословацька влада буде змушена просити про чергове продовження терміну оптації [39].

З наступного документа чітко видно, що процес гальмування оптації з боку радянських органів тривав і надалі. Вже 22 січня З. Томан подав чергового листа в МЗС до рук держсекретаря Клементіса. Там вказано, що І. Туряниця ще й досі не отримав інструкцій з Москви щодо обіцянки Молотова. Голова Народної ради не дозволяв ані розклеїти оголошення про оптацію, ані подати інформацію через пресу чи радіо. Не було також дозволу для комісії щодо пересування територією Закарпаття. У цьому листі вперше з'явилася згадка про населені пункти, заселені словаками. І. Туряниця заборонив З. Томану їх відвідати з посиланням на те, що він не компетентний вирішити сам ці питання, а тому радить З. Томану особисто їхати в Київ на перемовини з Хрущовим, оскільки лише він уповноважений вирішувати питання оптації. Через це З. Томан повинен був обмежити прийом заяв тільки Ужгородом, де до 17 січня ним було прийнято 1200 заяв. З його точки зору не потрібно було вивішувати оголошення, як планувалося раніше, а достатньо тільки оголосити про прийом заяв у пресі. У другій частині листа чехословацький уповноважений з проведення оптації знову нагадує, що велика кількість осіб з чеською та словацькою реєстрацією, а також громадян Чехословаччини (бійців чехословацької армії та їхніх родичів), які приїхали в гості на Закарпатську Україну, залишаються у важкому економічному становищі на території Закарпаття й не мають права на виїзд. З. Томан вказав І. Туряниці на необхідність отримання дозволу для цих осіб, на що голова Народної ради, у свою чергу, знову направив З. Томана до Хрущова в Київ [28].

Через 3 дні після надіслання листа, а саме 25 січня 1946 р., З. Томан телефонував до Праги, що отримав телеграму від свого заступника доктора Земана. В ній йдеться про інформацію, яку Земану повідомив заступник Туряниці, за якою подальші заяви про оптацію можуть приймати тільки українські місцеві установи, а чехословацький уповноважений більше не має права їх приймати. Внаслідок цього подальше приймання заяв було зупинено. Доктор З. Томан пропонував, аби про цей перебіг справ був проінформований посол Зорін, з вимогою про відшкодування збитків, причому важливо нагадати Зоріну, що з чехословацького боку не чиниться жодних перепон для виконання оптації, в чехословацькій пресі були надруковані оголошення радянського посольства в Празі про можливість оптації до СРСР, і що всі інші роботи щодо проведення процесу оптації радянські органи в ЧСР можуть виконувати безперешкодно [16]. Посольство ЧСР в Москві вказало у своїй депеші від 28 січня про продовження терміну подачі заявок щодо оптації до 1 березня та про те, що були подані

оголошення у дві київські газети («Правда України» і «Радянська Україна») та в дві ужгородські. Як згодом з'ясувалося, це були всього лише «записочки» на четвертій сторінці газети «Закарпатська правда» від 18 лютого 1946 р. українською мовою та в газеті «Igaszo» – угорською. В тексті вказувалося, що було підписано радянсько-чехословацький договір, згідно з яким «до 25 лютого повинні бути подані заяви про вихід з радянського громадянства» [22]. Це була явна інтерпретація і викривлена подача фактів щодо процесу оптації з боку радянських владних органів, адже, по суті, подавалися не заяви про вихід з радянського громадянства, а заяви на отримання чехословацького. Таким чином, тут можемо вбачати своєрідну маніпуляцію. На основі цих оголошень – далі вказувалося в депеші – місцевими органами будуть прийматися заяви, причому за домовленістю з НКЗС (Народним комісаріатом закордонних справ) спочатку їх передадуть у міністерство в Москву, а потім – у Прагу. Горак домовився з Зоріним, що до Закарпатської України вишлють представника, який був би в контакті з радянськими органами і справді допомагав при прийманні заяв. Основний дозвіл щодо цього від НКЗС Зорін уже мав. Цим представником повинен був стати знову доктор З. Томан. Причому він дістав дозвіл на опрацювання перших заяв безпосередньо, без потреби їх відсилання в міністерство. Про зміст цієї депеші З. Томана було повідомлено телефоном 30 січня [15].

1 лютого 1946 р. член делімітаційної комісії та уповноважений з питань оптації доктор Земан подав повідомлення про діяльність оптаційної комісії в Ужгороді. Він писав про те, що на протязі останніх двох тижнів продовжував приймати заяви від оптантів, котрі живуть на Закарпатті. На той час він отримав інформацію про тих, кого оптували в Празі, і від них приймав заяви про зміну адрес, а також додаткові документи. Бійцям у відпустці і гостям, які приїхали на Закарпатську Україну, Земан продовжував термін дії перепусток і закордонних паспортів. Він звітував також про те, що кілька разів звертався до головного спеціаліста (скоріш за все, до Томана – *X. II.*), щоб той дізнався, чи вже дійшли інструкції, обіцяні радянським наркомом Молотовим. До 29 січня 1946 р. ніхто з урядових кіл не зміг підтвердити прийом цих інструкцій. «24 січня, – продовжував далі Земан, – навідав мене заступник голови НРЗУ Івана Туряниці пан Куц і вимагав, щоб я негайно припинив приймати оптаційні заяви. Вказував на п'ятий параграф оголошення посольства ЧСР в Москві, згідно з яким «оптанті можуть подавати заяви на проведення оптації радянським органам». З цього Куц робив висновок, що чехословацька оптаційна комісія в

Ужгороді не уповноважена приймати заяви». Земан зауважив, що все-таки потрібно обговорити й домовитися про цілісний процес прийому оптаційних заяв. На це представник Народної ради послався на відсутність інструкцій із Києва. 18 січня 1946 р. в місцевій пресі в Ужгороді було надруковано оголошення українською та угорською мовами, де вказано: РАТАУ (Радіотелеграфне Агентство України) уповноважене оголосити, що термін до кінця подачі заяв на вихід із громадянства СРСР для осіб словацької та чеської національності, які проживають на Закарпатській Україні й бажають дістати чехословацьке громадянство, продовжено до 1 березня 1946 р. Ці особи повинні подати свої заяви до місцевих органів Закарпатської України. Земан вказував, що це оголошення є досить неясно сформульованим: говориться про вихід із громадянства СРСР та набуття чехословацького громадянства. «Місцеві органи Закарпатської України до 29 січня ц. р. не були інструктовані, як вчиняти згідно з цим оголошенням. Є небезпека, що і продовжений термін подачі заявок до 1 березня сплине, так і не давши можливість оптантам, які мають на це право, справді скористатися ним», – писав Земан. Наступні подані ним факти підтверджують думку про те, що радянські органи навмисно гальмували процес переселення. Зокрема, він констатував: «У деяких селах органами державної безпеки заборонено видавати довідки про місце проживання, довідки з метричних книг і т. д.» [49]. Представник комісії щодо оптації пропонував, аби було вжито наступних заходів.

1. Домогтися в радянських органів, щоб були вивішені оголошення про оптацію, надруковані чехословацьким посольством у Москві. Нарком Молотов у відповідь пообіцяв, що це буде дозволено. Оголошення повинні були спростити цілий процес подачі оптаційних заяв, оскільки, крім іншого, включали в себе і зразок, за яким потрібно заповнювати оптаційну заяву [8]. В іншому разі, – за словами Земана, – виникла б досить важка проблема з видачею формулярів кожному місцевому органу.

2. Домовитися з радянськими представниками про те, щоб особи, котрі дістануть оптаційне посвідчення (не тимчасове підтвердження), були негайно випущені з СРСР.

3. Детально обговорити процес прийому оптаційних заяв за посередництва місцевих органів Закарпатської України. Щоб вони приймали документи у двох екземплярах, з яких один надходив би до чехословацької комісії, котра була б уповноважена вирішувати, хто є чех або словак згідно з указаною угодою, і видавати оптаційне посвідчення. А радянські органи згодом повинні вирішувати питання про дозвіл на виїзд із СРСР.

4. Негайно вирішити проблему бійців у

відпустці, гостей, які приїхали відвідати Закарпатську Україну перед закриттям кордонів, адже вони перебувають у тяжкому стані вже декілька місяців.

5. Детально обговорити з радянськими представниками маєтково-правові питання, оскільки оптанти постійно вимагають від комісії інформацію про те, що дозволено брати з собою при від'їзді до ЧСР.

6. Вирішити проблему прикордонного села Лекарт (сучасне село Лекаровце у Словаччині, на кордоні з Україною – *Х. П.*). Це село нараховувало 1,5 тис. жителів, з них було тільки 4 особи української національності, тимчасом як усі інші – словацької, до якої вони свідомо зголосилися і під час угорської окупації. При делімітації кордонів чехословацько-радянською технічною комісією все село виходило на демонстрації за те, щоб його не від'єднали від ЧСР. Комісія, таким чином, була змушена відступити від делімітації кордонів у цьому селі. Також під час виборчих відвідин села Туряницею ціле село знову вийшло на демонстрацію за приєднання до ЧСР і за визнання Закарпатською народною радою правомірності вимог його жителів. Селяни кілька разів висилали своїх делегатів до чехословацької оптаційної комісії і досить рішуче вимагали, щоб їхня законне прохання було роз'яснено в Москві та Празі. 29 січня чехословацькі представники отримали петицію, котру підписало ціле село. Земан вважав, що після ретельного дослідження справжньої ситуації по Лекарту було б можливим попросити в Москві, щоб село залишилося в ЧСР. Він писав, що дуже важливо діяти швидко.

7. У цьому пункті Земан відмічав, що багато людей, котрі відносили себе за переписом 1930 р. до словацької національності, пристосувалися до окупаційного режиму, і під час перепису, проведеного угорцями в 1939-1940 рр., вказали угорську національність. Напевно, було би потрібно, далі продовжує він, знайти відповідний архівний матеріал у міністерстві в Будапешті. Цікаво, що у висновку звіту Земан звертав увагу на те, що місцеві органи не проявили велике бажання до співпраці в часи роботи комісії в Ужгороді. Далі він писав: «Особисто в мене було раптово відібрано пропуск, виданий змішаною чехословацько-радянською комісією в Ужгороді, за формальним приводом, що я не був уповноваженим МЗС як делегат делімітаційної та оптаційної комісії, і що пропуск було видано мені помилково. По довгих переговорах і після втручання полковника Перка було домовлено, що прикордонні органи мене випустять із СРСР, при чому мені був даний термін виїзду лише кілька годин. Таким чином, мені дали зрозуміти, що моє перебування в Ужгороді, як оптаційного делегата, є небажаним

[49].

Варто констатувати, що процес оптації було зупинено у двадцятих числах січня і поновлено лише на початку лютого. Але в лютому, по суті, оптація так і не розпочиналася, оскільки прийом заяв було проведено тільки в місті Ужгороді. Комісія з питань демаркації кордонів з 7 грудня 1945 р. (з дня заміни уповноваженого Ервіна Полака на Зденека Томана) до 5 лютого 1946 р., тобто майже за два місяці, збиралася на нараду з питань оптації тільки одного разу, і то на півгодинну розмову з технічних питань [46]. Причиною міг бути активний опір з боку радянських органів щодо діяльності чехословацьких представників, відповідальних за оптацію.

4 лютого до рук доктора З. Томана дійшла телеграма з грифом «Дуже важливо. Терміново», в якій було наголошено, що чехословацький представник відтепер має право тільки співпрацювати з радянськими органами під час прийому заяв про оптацію. І в жодному разі З. Томан не має право приймати заяв про вихід із радянського громадянства, як він чинив досі. Також було вказано, що до Ужгорода їде уповноважений української влади з Києва [38]. Як стане зрозуміло з наступного звіту доктора З. Томана до МЗС, в Ужгород приїхав заступник голови народного комісаріату закордонних справ УРСР, з котрим і проводилися перемовини.

До 5 лютого 1946 р. загалом було подано понад 20 тис оптаційних заяв, з них 4483 – від бійців чехословацької армії та членів їхніх родин, 13512 – від цивільних осіб, котрі вказали чеську чи словацьку національність, 2902 – від осіб інших національностей. Крім того, 1900 заяв було прийнято безпосередньо на Закарпатті. З цього числа було розглянуто тільки 1285 заяв, з них 575 – від армійців, 710 – від інших осіб. До 1 березня 1946 р. кількість заяв зростає вкупі до 23168, з них 4813 було від армійців, 18355 – від цивільних осіб (з котрих чеську та словацьку національності декларували 15132) [44, с. 171].

13 лютого 1946 р. на ім'я державного секретаря МЗС ЧСР Клементіса надійшов черговий офіційний лист від уповноваженого з проведення оптації на Закарпатській Україні З. Томана. В ньому З. Томан пише, що мав розмову із заступником голови НКЗС УРСР Устименком, котрий був спеціально відісланий до Ужгорода для вирішення питань оптації. Представник комісаріату вказав на те, що заяви про оптацію повинні подаватися до місцевих радянських органів і побажав, щоб заяви, котрі були прийняті З. Томаном в Ужгороді, були повернуті радянським органам. З. Томан відзначив, що деякі місцеві органи, як, наприклад, у Перечині та Іршаві, не бажають приймати оптаційні заяви. Про це він, до речі, того ж дня телеграмою повідомив у Прагу [40].

Заступник наркому пообіцяв вирішити дане питання, запропонував З. Томану разом відвідати деякі місцеві органи, що займаються оптацією, а також наголосив, що радянська влада зацікавлена у шнайшвидшому вирішенні питання оптації, щоб оптанги могли якнайскоріше відїхати. Другим питанням, яке підняв З. Томан у розмові з Устименком, була ситуація навколо чехословацьких громадян, які приїхали в гості й досі не могли виїхати з території СРСР. У відповідь він отримав обіцянку, що ті особи, котрі мають чехословацькі документи, швидко зможуть поїхати на батьківщину. І третьою проблемою, якої торкнувся З. Томан, стало питання щодо «українців і русинів», котрі оптували в Чехословаччині громадянство і перебувають на території ЧСР. Він наголосив, що згідно з радянсько-чехословацькою угодою такі особи не мали права на оптацію й повинні бути повернені до СРСР, додавши, що про це міністерство закордонних справ вже розпочало перемовини із Зоріним [26]. Таким чином, фактично було легітимізовано процес примусової репатріації закарпатців із Чехословаччини, що тривав протягом 1946 та 1947 рр. Проте, звісно, не всі закарпатці, котрим було відмовлено в праві на оптацію, були примусово повернуті, репатрійовані в СРСР через радянські збірні табори. Велика кількість з них домоглася чехословацького громадянства зміною національності, укладенням шлюбів (зокрема фіктивних) з громадянами ЧСР, натуралізацією [2, с. 396-397].

17 березня З. Томан телеграфував до Праги з проханням домовитися про продовження терміну прийому оптаційних заяв до кінця березня. Того ж дня держсекретар Міністерства закордонних справ ЧСР Клементіс надіслав телеграму до посла Чехословаччини в СРСР Їржі Горака. 18 березня було дано дозвіл на це [23]. Отже, це була остаточна дата прийому заяв щодо оптації. Де-юре прийом оптаційних заяв мав тривати з 24 серпня 1945 р. (згідно з постановою уряду [45] та декретом Бенеша [43]) до 1 січня 1946 р. (згодом кінцева дата неодноразово продовжувалася аж до 1 квітня 1946 р.), але де-факто прийом розпочався лише з початку лютого 1946 р. (в Ужгороді – в перші тижні січня, проте його було зупинено).

Щодо зустрічі Томана та Устименка – історія не завершилася. 11 березня 1946 р. МЗС ЧСР отримало радіограму наступного змісту: «Повідомте Томана. Володимир Павлов (заступник комісара закордонних справ СРСР Молотова та особистий перекладач Сталіна – Х. П.) у телефонній розмові з Ужгородом з'ясував, що інформація про перешкодження у прийомі заяв з боку радянських органів у Перечині та Іршаві є неправдивою. Про це він

повідомив Горака. Прийом заяв проходить гладко і без проблем, на даний час їх прийнято вже кілька тисяч» [41]. Через 3 дні, а саме 14 березня, Томан надіслав до Праги листа з грифом «Тємно. Особисто». В листі він надав пояснення щодо твердження Павлова та закарпатських органів про неправдивість перешкодження процесу оптації. «Люди приходять до нашої комісії, – пише Томан, – оскільки їхні оптаційні заяви окружними народними комітетами не приймаються. Я розповів про це пану Устименку, котрий стверджував із самого початку, що це є винятком. Проте, нагодою він опинився у мене в кабінеті в той час, коли оптанги почали скаржитися на випадки відмов у прийомі заяв». Далі З. Томан подає список осіб, яким було відмовлено: Севлюським окружним народним комітетом (ОНК) – 5 особам, Перечинським ОНК – 9 особам, Іршавським ОНК – одній особі, Тячівським ОНК – 7 особам, Ужгородським ОНК – 29 особам, Мукачівським ОНК – одній особі, Волівським ОНК – 2 особам, Берегівським ОНК – 5 особам, Ясінянським ОНК – одній особі, Хустським ОНК – 4 особам. Далі З. Томан наголошує: «Це були випадки, про які ми дізналися завдяки тому, що ці особи випадково почули про нашу діяльність. Скоріш за все, – продовжує він, – багато оптантів не знають про існування оптаційної комісії в Ужгороді, оскільки радянські органи не бажають надати цю інформацію для громадськості». З. Томан, однак, пише, що надалі просити продовження терміну прийому заяв не потрібно, і вказує орієнтовну кількість заяв, що їх прийняли місцеві органи – 3 тис. штук, тобто, якщо розрахувати по три особи на заяву, то це приблизно 9 тис. оптантів [27].

Підводячи підсумок, варто зазначити, що перші місяці процесу оптації на Закарпатті відзначалися неоднозначністю і труднощами. Прийом заяв розпочався, фактично, на початку січня 1946 р. (проте, все одно, тільки в Ужгороді), хоча повинен був – на кілька місяців раніше. По суті, активно було розпочато прийом заяв на вибір громадянства аж на початку лютого 1946 р. Початкова дата закінчення кілька разів змінювалася і, врешті-решт, її було перенесено аж на три місяці – до 1 квітня 1946 р. Спостерігалася неоднозначність у трактуванні положень Договору, Протоколу до нього, та інших документів, що регламентували оптацію. Чітко видно затягування процесу з боку радянської влади. Про це свідчать численні телеграми, депеші та звіти представників чехословацької влади. Процес гальмування відбувався на місцях, тобто закарпатськими радянськими органами влади, але, на думку автора, не без вказівок із Києва та Москви. Бачимо також і певну боротьбу на

дипломатичних фронтах. Радянська дипломатія діяла чітко, жорстко в рамках власних інтересів, але в жодному разі не виказуючи явної протидії процесам обміну населенням, хоча вже навесні 1946 р. існував конфлікт щодо небажання місцевих органів приймати заяви (цього факту радянська сторона не визнавала). Основною ключовою фігурою першого етапу оптації на Закарпатті автор вважає уповноваженого чехословацького уряду з питань оптації Зденека Томана.

Отже, перший етап оптації на Закарпатті (29 червня 1945 р. - 1 квітня 1946 р.) характеризувався відвертою протидією з боку радянських

органів влади, небажанням співпрацювати з чехословацькою стороною та хаотичністю перебігу через недостатню обізнаність чехословацької сторони з реаліями та механізмами втілення радянської внутрішньої та зовнішньої політики. Все це в сукупності призвело до таких наслідків: заяв було прийнято набагато менше, ніж було можливо це зробити, тобто значна кількість людей не змогла оптувати громадянство ЧСР; особи, які під оптацію не підпадали (мали реєстрацію в Чехословаччині, приїхали в гості тощо) не змогли вчасно виїхати в ЧСР, хоча мали на це повне право.

1. Ванат І. Нариси історії українців Східної Словаччини / І. Ванат. – Книга друга (1938-1948). – Братислава-Пряшів: Словацьке педагогічне товариство, 1985. – 353 с.
2. Вовканич І. І. Населення Закарпаття і Східної Словаччини у «великому переселенні народів» після Другої світової війни: оптація 1945-1947 рр. / І. Вовканич, І. Сюсько, В. Марина // Румунсько-українські відносини: історія і сучасність. – Сату-Маре: Краєзнавчий музей округу Сату-Маре, 1999. – С. 375-408.
3. Вовканич І. І. Чехословаччина в 1945-1948 роках. Нарис історії перехідного періоду / І. І. Вовканич. – Ужгород: видавництво В. Падяка, 2000. – 325 с.
4. Лист міністра Внутрішніх справ Чехословаччини про перебування на території Чехословаччини громадян Закарпатської України та про їх видачу на вимогу органів НРЗУ // Державний архів Закарпатської області. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Од. зб. 167.
5. Макара М. Карпатами споріднені. Історичний нарис українсько-словацьких етнополітичних та етнокультурних відносин / М. Макара, І. Мигович. – Вид. 2-е, доп. – Ужгород, 1999. – 83 с.
6. Меморандум посольству СРСР в Празі от 4 октября 1945 года. – Archiv MZV ČR, Praha. – Fond Konzularni Odbor/1, 1945-1949. – Kr. 47420. – Optovani pro ČSR na Zakarpatske Ukraine.
7. Меморандум посольству СССР в Празі от 16 августа 1945 года. – Archiv Ministerstva Zahranicnich Veci Česke Republiky, Praha. – Fond Konzularni Odbor/1, 1945-1949. – Kr. 47420. – Optovani pro ČSR na Zakarpatske Ukraine.
8. Оголошення та заява про оптацію. – Fond Konzularni Odbor/1, 1945-1949. – Kr. 47420. – Optovani pro ČSR na Zakarpatske Ukraine.
9. Ответ посольства СССР на ноту МИД от 19 октября 1945 года. – Archiv MZV ČR, Praha. – Fond Konzularni Odbor/1, 1945-1949. – Kr. 47420. – Optovani pro ČSR na Zakarpatske Ukraine.
10. Удостоверение. – Archiv MZV ČR, Praha. – Fond Teritorialny Odbor. – Obecny, 1945-1959. – Kr. 45. – SSSR.
11. Bobak J. Slováci na Podkarpatskej Rusi a ich presídľovanie do Česko-Slovenska v roku 1947 / J. Bobak. – Bratislava: Kubko Goral, 1998. – 43 s.
12. Čo dala – vzala našim rodákom optácia: Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie k 55. výročiu optácie a presídľenia / Ed. Gajdoš. M. – Košice-Prešov: Spoločenskovedný ústav SAV a Koordinačný výbor geoptantov, 2002. – 112 s.
13. ČSR a SSSR. Dokumenty mezivládnych jednaní. – K vydání pripravili Karel Kaplan a Alexandra Spiritová. – Brno: Ústav pro soudobé dějiny a nakladatelství Doplněk, 1997. – 542 s.
14. Depese čj. 985 ze dne 22.XI.1945. – Archiv MZV ČR, Praha. – Fond Konzularni Odbor/1, 1945-1949. – Kr. 47420. – Optovani pro ČSR na Zakarpatske Ukraine.
15. Depese velvyslanectví ČSR v Moskvě ze dne 29.I.1946. – Archiv MZV ČR, Praha. – Fond Konzularni Odbor/1, 1945-1949. – Kr. 47420. – Optovani pro ČSR na Zakarpatske Ukraine.
16. Dopis Dra. Hynka ve MZV ze dne 25.I.1946. – Archiv MZV ČR, Praha. – Fond Konzularni Odbor/1, 1945-1949. – Kr. 47420. – Optovani pro ČSR na Zakarpatske Ukraine.
17. Dopis Ministerstva Vnitřní ze dne 15.XII.1945. – Archiv MZV ČR, Praha. – Fond Konzularni Odbor/1, 1945-1949. – Kr. 47420. – Optovani pro ČSR na Zakarpatske Ukraine.
18. Dopis MZV velvyslanectví ČSR v Moskvě ze dne 20.XII.1945. – Archiv MZV ČR, Praha. – Fond Konzularni Odbor/1, 1945-1949. – Kr. 47420. – Optovani pro ČSR na Zakarpatske Ukraine.
19. Dopis MZV ve MV ze dne 7.I.1946. – Archiv MZV ČR, Praha. – Fond Konzularni Odbor/1, 1945-1949. – Kr. 47420. – Optovani pro ČSR na Zakarpatske Ukraine.
20. Dopis pro Ervina Polaka ze MZV ze dne 1.XII.1945. – Archiv MZV ČR, Praha. – Fond Konzularni

- Odbor/1, 1945-1949. – Kr. 47420. – Optovani pro ČSR na Zakarpatske Ukraine.
21. Dopis velvyslanectvi ČSR v Moskve ze dne 4.XII.1945. – Archiv MZV ČR, Praha. – Fond Konzulární Odbor/1, 1945-1949. – Kr. 47420. – Optovani pro ČSR na Zakarpatske Ukraine.
  22. Dopis velvyslanectvi ČSR v Moskve ze dne 8.III.1946. – Archiv MZV ČR, Praha. – Fond Konzulární Odbor/1, 1945-1949. – Kr. 47420. – Optovani pro ČSR na Zakarpatske Ukraine.
  23. Dopis velvyslanectvi ČSR v Moskve ze dne 18.III.1946. – Archiv MZV ČR, Praha. – Fond Konzulární Odbor/1, 1945-1949. – Kr. 47420. – Optovani pro ČSR na Zakarpatske Ukraine.
  24. Dopis Z. Tomana I. Turianici ze dne 7.I.1946. – Archiv MZV ČR, Praha. – Fond Konzulární Odbor/1, 1945-1949. – Kr. 47420. – Optovani pro ČSR na Zakarpatske Ukraine.
  25. Dopis Z. Tomana ve MZV ze dne 7.I.1946. – Archiv MZV ČR, Praha. – Fond Konzulární Odbor/1, 1945-1949. – Kr. 47420. – Optovani pro ČSR na Zakarpatske Ukraine.
  26. Dopis Z. Tomana ve MZV ze dne 13.II.1946. – Archiv MZV ČR, Praha. – Fond Konzulární Odbor/1, 1945-1949. – Kr. 47420. – Optovani pro ČSR na Zakarpatske Ukraine.
  27. Dopis Z. Tomana ve MZV ze dne 14.III.1946. – Archiv MZV ČR, Praha. – Fond Konzulární Odbor/1, 1945-1949. – Kr. 47420. – Optovani pro ČSR na Zakarpatske Ukraine.
  28. Dopis Z. Tomana ve MZV ze dne 22.I.1946. – Archiv MZV ČR, Praha. – Fond Konzulární Odbor/1, 1945-1949. – Kr. 47420. – Optovani pro ČSR na Zakarpatske Ukraine.
  29. Gajdos M. Rusini. Ukrajinci v zrkadle polstoročia. Niektoré aspekty ich vývoja na Slovensku po roku 1945 / M. Gajdos, S. Konecny, M. Musinka – Prešov-Užhorod: Universum, 1999. – 157 s.
  30. Informace pro pana statního tajemníka Dra. Vl. Clementisa. – Archiv MZV ČR, Praha. – Fond Konzulární Odbor/1, 1945-1949. – Kr. 47420. – Optovani pro ČSR na Zakarpatske Ukraine.
  31. Kaplan K. Československo v povalecne Evrope / K. Kaplan. – Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2004. – 408 s.
  32. Krusko S. Domov v cudzine alebo žili sme na Ukrajine / S. Krusko. – Prešov: Koordinačný výbor reoptantov v SR, 2007. – 77 s.
  33. Slanina J. Akce «Toman» / J. Slanina // Securitas Imperii – sborník. Urad dokumentace a vysetrovani zlocinu komunizmu Policie České republiky. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.cibulka.com/stblist/c2.htm>.
  34. Smigel M. Opcia a presídlenie rusinov do ZSSR (1945-1947). Na zaklade ceskoslovensko-sovetskej dohody z 10. jula 1946 / M. Smigel, S. Krusko. – Bratislava: Goringa, 2011. – 340 s.
  35. Telegram Dra. Hynka ve MV ze dne 13.XII.1945. – Archiv MZV ČR, Praha. – Fond Konzulární Odbor/1, 1945-1949. – Kr. 47420. – Optovani pro ČSR na Zakarpatske Ukraine.
  36. Telegram Dra. Hynka ve MZV ze dne 10.XII.1945. – Archiv MZV ČR, Praha. – Fond Konzulární Odbor/1, 1945-1949. – Kr. 47420. – Optovani pro ČSR na Zakarpatske Ukraine.
  37. Telegram pro Dra. Hynka Uzhorod ze dne 11.XII.1945. – Archiv MZV ČR, Praha. – Fond Konzulární Odbor/1, 1945-1949. – Kr. 47420. – Optovani pro ČSR na Zakarpatske Ukraine.
  38. Telegram MV k rukam Dra. Z. Tomana ze dne 4.II.1946. – Archiv MZV ČR, Praha. – Fond Konzulární Odbor/1, 1945-1949. – Kr. 47420. – Optovani pro ČSR na Zakarpatske Ukraine.
  39. Telegram MZV velvyslanectvi ČSR v Moskve ze dne 14.I.1946. – Archiv MZV ČR, Praha. – Fond Konzulární Odbor/1, 1945-1949. – Kr. 47420. – Optovani pro ČSR na Zakarpatske Ukraine.
  40. Telegram Z. Tomana ve MZV ze dne 13. II.1946. – Archiv MZV ČR, Praha. – Fond Konzulární Odbor/1, 1945-1949. – Kr. 47420. – Optovani pro ČSR na Zakarpatske Ukraine.
  41. Telegram Z. Tomanovi ze MZV ze dne 28.II.1946. – Archiv MZV ČR, Praha. – Fond Konzulární Odbor/1, 1945-1949. – Kr. 47420. – Optovani pro ČSR na Zakarpatske Ukraine.
  42. Usneseni schuze Vlady. Dopis generalnimu tajemniku ze dne 11.I.1946. – Archiv MZV ČR, Praha. – Fond Konzulární Odbor/1, 1945-1949. – Kr. 47420. – Optovani pro ČSR na Zakarpatske Ukraine.
  43. Ústavní dekret presidenta republiky o přípravě provedení smlouvy mezi Československou republikou a Svazem sovětských socialistických republik o Zakarpatské Ukrajině ze dne 29. června 1945. – Předpis č. 60/1945 Sb. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.zakonyprolidi.cz>.
  44. Vaculik J. Povalecna reemigrace a usidlovani zahranicnich krajanu / J. Vaculik. – Brno: Masarykova univerzita v Brne, 2002. – 228 s.
  45. Vládní nařízení o přípravě opce podle smlouvy mezi Československou republikou a Svazem sovětských socialistických republik o Zakarpatské Ukrajině ze dne 29. června 1945. – Předpis č. 61/1945 Sb. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.zakonyprolidi.cz>.
  46. Vyjadreni Z. Tomana k hlaseni pplk. Polaka ze dne 5.II.1946. – Archiv MZV ČR, Praha. – Fond Konzulární Odbor/1, 1945-1949. – Kr. 47420. – Optovani pro ČSR na Zakarpatske Ukraine.
  47. Vyslanie uradnika MZV do Uzhorodu, ako sidla Zakarpatskej Ukrajiny. – Archiv MZV ČR, Praha. – Fond Konzulární Odbor/1 1945-1949. – Kr. 47420. – Optovani pro ČSR na Zakarpatske Ukraine.
  48. Zilynskyj B. Ukrajinci v ceskych zemich v letech 1945-1948 / B. Zilynskyj. – Praha: Studijni materialy Ustavu pro soudobé dejiny AV CR, 2000. – 97 s.

49. Zprava o cinnosti opcni komise v Uzhorode ze dne 1.II.1946. – Archiv MZV ČR, Praha. – Fond Konzularni Odbor/1, 1945-1949. – Kr. 47420. – Optovani pro ČSR na Zakarpatske Ukraine.

РЕЗЮМЕ
ПЕРВЫЙ ЭТАП ОПТАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ МЕЖДУ ЗАКАРПАТСКОЙ
УКРАИНОЙ И ЧЕХОСЛОВАЦКОЙ РЕСПУБЛИКОЙ:
ИЮНЬ 1945 - АПРЕЛЬ 1946 гг.
(ПО МАТЕРИАЛАМ ЧЕШСКИХ АРХИВОВ)

Худиш П. М. (Ужгород)

В статье рассматривается процесс добровольного выбора гражданства – оптации, проходивший между Закарпатской Украиной и Чехословацкой республикой в течение 1945-1947 гг. В частности, автор исследует первый этап данного процесса, длившийся с июня 1945 по апрель 1946 гг. – прием заявлений об оптации от населения. На основе анализа документов чешских архивов автор рассматривает ход, последствия и дипломатическую борьбу вокруг этого процесса. Прослежены подробности пребывания и деятельности уполномоченных для проведения оптации представителей чехословацкой власти на Закарпатье и их сотрудничество с советскими органами.

Ключевые слова: оптация, выбор гражданства, Чехословакия, Закарпатская Украина.

SUMMARY
THE FIRST STAGE OF OPTATION PROCESSES BETWEEN TRANSCARPATIAN
UKRAINE AND THE CZECHOSLOVAK REPUBLIC: JUNE 1945 - APRIL 1946
(BASED ON MATERIALS OF CZECH ARCHIVES)

P. Khudish (Uzhhorod)

In the article under consideration has been investigated the process of voluntary choice of nationality – optation that lasted between Transcarpathian Ukraine and the Czechoslovak Republic during 1945-1947 years. In particular, the author investigates the first stage of this process, which lasted from June 1945 to April 1946 – receiving applications about optation from population. Based on the analysis of documents from Czech archives, the author investigates the course, consequences and diplomatic struggle around this process. The details and work of the authorized stay for optation members of the Czechoslovak government in Transcarpathia and their cooperation with the Soviet authorities have been investigated.

Keywords: optation, choice of citizenship, Czechoslovakia, Transcarpathian Ukraine.